

«Демократія перемогла! Хай живе король?» — два роки по тому: «Роздуми біля розбитих ночов?»

Два роки минуло — а в кабінетах усе ті ж обличчя, здавалося б, назавжди виметені революцією. Невже все було даремно, і помаранчеві зрадили ідеали Майдану? Куди ми котимося? І що тепер робити? Ті, хто тоді був об'єднаний незвіданими доти щастям і гордістю від усвідомлення себе громадянами України, зараз розбрелися хто куди: одні мучаться післяреволюційним похміллям, інші вдарилися в радикалізм, треті ще глибше зміцнилися у своєму цинізмі. А дарма! Захопившись боротьбою з неприємними особами, ми часто забуваємо, заради чого, власне, виходили на Майдан. Чому б не скористатися так важко вибореними свободами для того, щоб довести революцію до завершення?!

Трикутники влади

Теорію питання було популярно викладено у статті «Демократія перемогла! Хай живе король?», яку «Дзеркало тижня» опублікувало на піку післяреволюційної ейфорії (№6 (534), 19—25 лютого 2005 р.). Описану там модель стосунків народу, бізнесу та влади можна схематично представити у вигляді піраміди (див. мал.).

Один край її фундаменту спирається на освячений марксистами відвічний забобон, відповідно до якого

створити щось можна лише «простою працею», і тому тільки вона слугує справедливим мірилом ціни (жаль, Сізіф не дожив!). При цьому ринковий обмін, мовляв, лише перерозподіляє блага, а це така ж «гра з нульовою сумою», як покер: що одні виграли, те інші програли — у сумі нуль. Прибуток же взагалі прирівнюється до грабунку.

Насправді ж усілякі блага — від окрайця хліба до палацу — можна створити, а можна і привласнити — обманом або силою. Привласнення, скажімо, через державний перерозподіл — це справді «гра з нульовою сумою», від якої суспільство в цілому втрачає, зате хтось отримує ренту (тобто доход, не пов'язаний із користю для суспільства), наприклад у вигляді субсидії, вигод від протекціонізму або в результаті крадіжки. Але якщо продавець і покупець, перебуваючи при здоровому глузді й маючи вибір, уклали угоду без примусу та обману, то виходить, від неї виграли обидві сторони. Може, при цьому товару більше й не стало, зате він знайшов свого споживача. А якщо двом сторонам стало краще і при цьому ніхто не постраждав, то такий добровільний обмін на конкурентному ринку (наприклад, між магазином і покупцем чи робітником та

роботодавцем) вигідний і для суспільства в цілому. Чесний підприємець робить працю одних людей корисною для інших. Він купує на відповідних ринках усе необхідне, включно з працею; організовує процес, продає результат і за свої зусилля та ризик у результаті отримує прибуток або збиток, що співвіднесені з користю чи збитком для суспільства. Саме цим чесний суспільно-корисний бізнес відрізняється від деструктивного пошуку ренти.

Однак осліплені описаним вище «перерозподільним» мисленням співвітчизники не вбачають користі в жодному бізнесі взагалі, тим самим лише заохочуючи пошук ренти! Якщо надто мало охочих захищати від наїзду баригу в «мерсі», хай він буде тричі чесним і талановитим («хіба ж стільки заробиш чесною працею!»), то виходить, що будь-яке добро, хоч чесно, хоч нечесно нажите, «має бути з кулаками». Ну, а якщо вже втрачати все одно нічого, то чому б і самому не взяти участь у дербані — тим більше що з чесного бізнесу дах прогудувати ой як важко... Коло, точніше — трикутник ренто-орієнтованого суспільства, замикається: перерозподільне мислення ослабляє права власності — цим підтримує пошук ренти — тобто перерозподіл!

При цьому втрати у багато разів перевищують видимі обсяги «вкраденого в народ». Слабкі права власності означають високі ризики, які придушують інвестиції; брак підприємництва — низьку конкуренцію, у тому числі й за робочу силу; звідси — низькі зарплати, високі ціни, неконкурентоспроможні товари... Ще гірше буває, коли безвідповідальні любителі халяви внаслідок неминучої штовханини біля годівниці виснажують її джерела — наприклад, рибні запаси чи податкові надходження. Цю проблему відвіку вирішували наділені персональною владою авторитарні лідери — свого роду арбітри, котрі розподіляють ренту на власний розсуд і зацікавлені у збереженні її джерела через співучасть у дербані на всіх щаблях ієрархії. Тому ослаблення, хай навіть такої огидної, влади загрожує кризою перепривласнення. Історична пам'ять про аналогічні смути й примушує народи, які ніколи не бачили альтернативних порядків, мріяти про сильну руку, бажано таку, що при цьому щедро роздає подачки.

Однак доки осліплений вище описаним забобоном народ вважає, що чим менше буде підприємців, тим більше залишиться решті, сильна рука, окрім суспільно важливих джерел ренти (таких як природні ресурси або державна власність), може успішно захищати і монополізувати ренти, обкрадаючи не тільки самих споживачів, а й суспільство в цілому. У такій економіці організованого злидства вже більша частина бізнесу отримує основні доходи не так із рук споживачів, як із дозволу «арбітрів», що не безплатно жалують своїм клієнтам «право» займатися бізнесом. Але доки права власності нелегітимні, ті ж таки гнобителі виявляються єдиною опорою, бо вони бодай зацікавлені у процвітанні бізнесу... Таким чином, перерозподільне мислення підтримує патерналізм — розподіл благ «згори» в обмін на лояльність.

Режими, не пов'язані конституціями, вирішують проблему легітимації влади «арбітрів» просто: «Холопів своїх страчувати і милувати вільні!» Україна, правда, відвіку не заохочувала авторитаризм. Більше того, вже 300 років як свавілля можновладців формально нібито обмежене європейськими законами і вже майже 100 років як ці закони, своєю чергою, нібито вписані в такі-сякі конституції. Проте разом із радянським управлінським апаратом наша країна успадкувала й російську традицію «гнучкої» законності — вибіркового застосування нездійснених законів, на які й спирається другий край піраміди.

Взагалі-то, правове поле — це така комфортна і безпечна галявина, де можна все, що не заборонено. Зате за його межами земля густо нашпигована мінами. Межі чітко зазначені, проте інколи звивисті, тому більшість намагається до них не наблизитися без адвоката. І вже зовсім незначна меншість свідомо переступає закон, щомиті ризикуючи підірватися. Нездійсненні закони — тобто невинуваті суворі або обмежувальні закони, що суперечать практиці й один одному, двозначні тощо — руйнують цю ідилію. Наприклад, наші будівельники звикли без будь-якої реальної потреби ставити в першому-ліпшому місці заборонні знаки, бо так їм зручніше, анітрохи не турбуючись про жителів — і тисячі людей змушені порушувати правила, просто щоб під'їхати до своїх будинків. Багатократне повторення такого уроку підриває авторитет закону настільки, що єдиним реально заборонним знаком стає не намальована «цеглина», а конкретний бетонний блок поперек дороги.

Оскільки всіх порушників нездійсненого закону покарати неможливо, він може бути застосований лише вибірково. Таким чином, скромний чиновник або працівник правоохоронних органів набуває статусу начальника — «арбітра», наділеного владою, яку за потреби можна використати і для злидства, і з іншою метою. У тому числі для продавлювання нездійсненого законодавства чи просто дуже «гнучких» законів, які віддають вирішення питань на розсуд начальників. З іншого боку, доти, доки можна за помірну плату оминати нездійснений закон або повернути у свій бік «гнучкий» (а за наявності зв'язків і самому використати його, наприклад проти конкурентів), небагато знаходиться платоспроможних бажаючих удосконалювати правову базу. Так замикається порочний трикутник «нездійсненні закони — вибіркоче правозастосування — системна корупція».

Більшовицька манера ламати суспільну практику законами навідліг, яка корениться в часах Івана Грозного і Петра Першого, призвела до того, що міни розставлені всюди. Наприклад, обвинувачення в ухилянні від сплати податків на суму 1700 грн. — уже привід відкрити кримінальну справу, зробити вилучення документів, арештувати рахунки... Тому в бізнесі за межі «спрощенки» можна сунутися лише на танку. Але за наявності досить товстої броні взагалі всі знаки стають попереджувальними: «можливо, за порушення доведеться заплатити» (грошима або владою). Чим більший запас того або іншого, тим більше може собі дозволити його власник: що дозволено Юпітеру — не дозволено біку.

Відтак жертвою «гнучкої» законності стають не лише суспільно шкідливі закони, такі як 200-відсоткове мито на мобільні телефони, а й навіть по-справжньому кримінальні, наприклад антикорупційні: якщо їх застосувати всерйоз, то країна залишиться практично без влади — адже арбітри за визначенням отримують частку в ренті. Та й сторожувати їх буде нікому... Тому стосунки всередині ієрархії самих начальників-арбітрів не можуть будуватися на законі. Його місце посідають корупційна вертикаль, «поняття» й побудована на компроматі кругова порука. Таким чином, корупція, авторитаризм і вибіркоче правозастосування утворюють ще один порочний трикутник, властивий злочинній владі, оскільки влада в такій системі може бути лише двох видів: злочинна або неефективна (втім, одне не виключає іншого).

Обидві частини піраміди зрослися, як сіамські близнюки

У правовій державі виключне право власника робити зі своєю власністю що заманеться в рамках закону відповідає такому ж виключному праву отримувати дохід від власності. «Гнучкі» рамки закону розмивають і те, й інше. Наприклад, начальники отримують можливість «неформально» втручатися у справи підприємств, котрим, як виявляється, вигідніше виконувати «рознарядки» або відкуповуватися, ніж обстоювати свою правоту. З іншого боку, корупція — це не що інше як пошук ренти чиновниками. Та й фірми в пошуках ренти корупцією аж ніяк не нехтують...

Якщо пошук ренти неможливо обмежити законами, залишається сподіватися тільки на Начальника. Який, у свою чергу, теж не дуже поважає закон, у разі потреби успішно підмінюючи його особистою владою. Та й принцип «друзям — усе, решті — закон» ідеально підходить для монополізації ринків. З іншого боку, «поняття» в основному запобігають зштовхуванню важкоатлетів, але аж ніяк не забороняють їм душити менш захищених — тобто шукати ренту, порушуючи права власності інших фірм. Які можуть знайти захист, знову-таки, тільки «нагорі», і аж ніяк не задарма... Нарешті, «гнучка» законність і свавілля «важкоатлетів» придушують підприємництво, і особливо малий бізнес, який «щодня й щогодини породжує капіталізм», наочно спростовуючи забобон «нульової суми» в очак людей.

Системі організованого здирства була чужою політика, тобто діяльність, спрямована на збільшення електоральної підтримки («політичного капіталу»). Її місце посідав адмінресурс, і лох був той політик, котрий не мріяв стати Начальником. Сам президент Кучма не дуже піклувався про свій рейтинг й іншим не дозволяв. І не тому, що особливо цинічно зневажав людей, а тому що не було потреби. Попри це, на відміну від совка, система організованого здирства, коли клював смажений півень, усе ж таки виявлялася здатною на запізнілі, обмежені, непродумані, однак у підсумку — успішні реформи, такі як приватизація, дерегуляція, запровадження спрощеного оподаткування для малого бізнесу і, нарешті, масове відлучення від годівниці шляхом ліквідації бартеру та взаємозаліків. Однак, допомагаючи продовжити існування системи, реформи підживляли її засади. Назривала революція.

Революція політиків

Тепер, коли сплинуло два роки, вже правомірно ставити питання: чим була помаранчева революція, і що вона реально дала країні?

Версія перша: «Народ повстав проти злочинної влади». Але чого може прагнути від влади людина, вихована у вищеописаній системі? Хіба що більшого «окрайця пирога». Що реально, коли «нова влада» (а) краще за попередників здатна «навести порядок» і (б) готова більше «ділитися». Тобто потрібен ефективний авторитарний правитель (читай — злочинна влада), тільки «щедріший». Тому стихійний народний бунт, викликаний крайньою потребою, — це хвиля погромів, масового грабежу, вандалізму та мародерства, в результаті якого інколи встановлюється нова династія фараонів чи імператорів. І все.

Прилегли до революційного Майдану вулиці, забиті припаркованими без будь-якої охорони «Порше» і «Лексусами» (власники були там, унизу!), розкішні бутіки «Глобуса» прямо під мільйонною масою протестуючих, що працювали в нормальному режимі, добре одягнені люди в масі революціонерів... Ні, аж ніяк не бунт черні!

Версія друга: «бунт мільйонерів проти мільярдерів». Звичайний двірський переворот із використанням маси статистів, організований невдоволеними не так суттю системи, як отриманою особисто ними частиною пирога, а також бажаними позбутися влади «арбітра» чи хоча б знайти вигідніший варіант. Нерозумна влада шляхом масових наїздів справді може створити критичну масу заможних і пасіонарних представників еліти, готових іти ва-банк і, як останній доказ, піднімати (точніше — зазвичай наймати) народ. Але народ обдурити важко, а він аж ніяк не прагне захищати злодія, в якого інший злодій украв кийок. Зі свого боку, шукачі ренти реально «не дозволяють віддати вибори на відкуп виборцям» (як висловився один російський кандидат у губернатори), оскільки так, чого доброго, можна втратити справді все: відновлення справедливості — штука двосічна.

Можливо, «мільйонери» й замислювали маленький переворот із залученням кількох десятків тисяч чоловік на день-два. Однак за фактом вийшла все одно революція — із мільйонами щирих учасників і на чолі з лідером, досить сильним, аби всього через півроку відсунути «мільйонерів» одним рухом.

Версія третя, «буржуазно-демократична». Система не всесильна, оскільки тотальний контроль і координація існують лише в уяві теоретиків марксизму. Більше того, навіть глибоко укорінені в суспільній свідомості пасивність та покірність із часом розмиваються, а життя тим часом ускладнюється. Тому, за відсутності постійних джерел ренти, влада під загрозою краху змушена однією рукою поступово обмежувати свою сферу контролю, а другою — звужувати коло допущених до дедалі скромнішої годівниці. Таким чином, розширюється поле для конкурентного бізнесу, а отже, примножується кількість самодостатніх людей, для яких Начальник — радше, тягар, аніж джерело доходу.

Професіонали, які знають собі ціну, й особливо вільні підприємці, — справжні могильники системи організованого здирства, оскільки від її руйнації вони виграють більше, ніж можуть програти. Їм нічого боятися народного гніву, бо вони справді «нічого не крали» — хай навіть тому, що їх просто не допустили до годівниці, але це не так уже й важливо! Важливо ж те, що вони, радше, готові знищити цю годівницю взагалі, за принципом — «то не дістанься ж ти нікому!», ніж зберегти статус-кво. Багато хто з них до пори до часу мусив грати за тими ж правилами, що й шукачі ренти, але з дулею в кишені. Такий непривілейований бізнес має певні шанси переконати бодай найбільш «просунуту» частину народу в чесному походженні своїх капіталів. А історики незаперечно довели, що справжні революції відбуваються саме тоді, коли частині еліти вдається залучити на свій бік народ для того, щоб змінити правила гри.

Однак у наш час, коли всі вже знають, чим зазвичай усе закінчується, до такої коаліції на ранніх стадіях зазвичай прилаштовуються «мільйонери». Їхній внесок у загальну справу дозволяє революції перемогти без повного розвалу старої системи; а їхнє посередництво здатне запобігти великому кровопролиттю. Однак ці попутники не квапляться знищувати саму годівницю — не для того вони допомагали революції! А якщо джерела рент залишаються, до них поспішають припасти й неофіти, які про таке щастя й помислити не могли. Тобто ті ж самі або такі ж самі гравці продовжують ту ж саму гру. На додачу, Майдан сам собою формально не змінив ні Конституцію, ні правителів. То чи була це взагалі революція?

Так, була! Революційно змінилися реальне джерело влади і правила гри: з'явився справжній політичний ринок. На ньому політики просувають свої продукти — ідеї, гасла та інші елементи програм, причому за гарною упаковкою й геніально продуманою рекламою може ховатися цілком пересічний, а то й узагалі шкідливий товар. Як і на звичайному ринку, в підсумку, вибирає переможця споживач — Його Величність Виборець. Ющенко першим зміг успішно

протиставити свій політичний капітал адмінресурсові. Однак вирішальне слово сказав народ, який революційним шляхом не захопив владу, але примусив формально демократичну процедуру працювати всупереч волі влади. Революція відбулася: відтепер і навіки-вічні всі нинішні й майбутні правителі зобов'язані владою вже не верховному арбітрові, а своєму електорату. Тому політики — навіть ті, для котрих саме це слово ще недавно було лайливим! — відчули під ногами опору й розмовляють зі своїми вчорашніми господарями на рівних. Так, для розкручування їм необхідні гроші, і не завадить адмінресурс, але тепер вони теж мають що запропонувати.

Зміна «головного клієнта» перетворила устояне за десятиріччя політичне болото на справжній коктейль. Партії, котрі звикли обслуговувати, радше, корпоративних клієнтів, ніж масового покупця, виявилися нездатними вивести на політичний ринок конкурентоспроможні ідеології (від слова «ідея»), зокрема й тому, що це потребує докорінної реструктуризації всього політикуму. Невчасно підспіли вибори ненадовго заморозили значною мірою випадкову, нелогічну й тому хитку ситуацію, сформувавши парламентські фракції, наспіх зібрані переважно за принципом спільності бізнес-інтересів і мінімізації бізнес-конфліктів. Не дивно, що ця мозаїка з уламків політичних крил бізнес-адміністративних груп не могла сформувати осмислену коаліцію, що відображала б суспільний компроміс із другорядних питань, який досягається в ім'я консенсусу з головних. Однак природний процес ідеологічної кристалізації не може зупинитися, його нестримно штовхають уперед політичні й економічні інтереси. Тому ризикну припустити, що протягом кількох років політичний ландшафт зміниться до невпізнанності. Революція триває?

Vox populi — vox dei?

Якщо електорат сприймає перерозподіл як єдине джерело багатства, то, дорвавшись до демократії, народ прагне відтіснити від годівниці тих, хто зажерся, щоб дорватися до неї самому. Але конкуренція за ренту призводить до виснаження її джерела, тому перегони політиків «хто краще нагодує народ, байдуже за яку ціну» (їх початком в Україні можна вважати подвоєння мінімальних пенсій восени 2004 року) зазвичай закінчуються кризою перепривласнення. Знову потрібен авторитарний арбітр, тільки нового, популістського типу: з харизмою і здатністю розрулювати не лише олігархів, а й масові інтереси. Тому лівий популізм, цей свого роду недоношений марксизм, — пастка для демократії.

На жаль, помаранчеві на диво легко дали себе заманити в неї: замість того, щоб не тільки в політиці, а й в економіці довести, що «ми — не бидло, ми — не козли» і «свободу не спинити» (тобто не словом, а ділом стати на захист права власності й економічної свободи), на політичний ринок вивели боротьбу з корупціонерами, життя за законом, реприватизацію та обіцянки, що багаті (добровільно-примусово, слід гадати) поділяться з бідними. Мабуть, у цьому був певний сенс. Адже люди, незадоволені тим, що держава їх, мовляв, погано забезпечує, становили значну частину електорату, і без їхньої підтримки навряд чи вдалося б виграти вибори. Але перемога демократії означала, що ці передвиборні (тим більше «майданні») гасла вже не можна було відкинути одразу ж після інавгурації, як 94-го, на щастя для країни, вчинив зі своєю передвиборною програмою Кучма. Адже спроба їх буквального втілення нічого хорошого дати не могла.

Випереджаюче зростання доходів населення — це добре, всерйоз і надовго, якщо тільки заборані у підприємств кошти повертаються до них у вигляді заощаджень населення, перетворених на кредити й інвестиції, що забезпечують гнучкість економіки і конкурентний відбір, тобто ефективність. Однак якщо інвестувати простому трудівникові нікуди, то всі додаткові доходи йдуть на споживання. А якщо зростання споживання не підкріплене відповідним зростанням внутрішнього пропонування, то зростатимуть ціна і споживчий імпорт — і СОТ тут ні при чому. Тому тривале і стійке зростання добробуту безпосередньо залежить від рівня розвитку фінансових ринків, а головне — від інвестиційно-підприємницького клімату, насамперед прав власності.

Однак саме по них і вдарилася спроба масової реприватизації. Оскільки в умовах загальної винуватості саме собою порушення закону в процесі приватизації не може бути достатньою підставою для розірвання угоди — бо довелося б переглянути все! — раціонально обґрунтованого критерію для такого перегляду немає у принципі. Тому загроза нависла навіть не над трьома тисячами підприємств... Не дивно, що інвестиції різко скоротилися. Не кажучи вже про те, що сам собою переділ власності, хай і несправедливо нажитий, — це хрестоматійний приклад пошуку ренти.

Нездійснений закон за визначенням не може бути «один для всіх» — «контрабанда — стоп!» приклад цього. А від призначення арбітрами нових (хоч нерідко — добре забутих старих) людей, хай навіть ще не впійманих за руку, вище описана піраміда аж ніяк не посипалася як картковий будиночок: система або переварила їх, або відторгнула. Втім, новий — ще не означає чесний: хто може знати справжні наміри кандидата на посаду, яка озолотила його попередників? Влада справді стала трохи менш «злочинною», але, на жаль, ціною ефективності. Відмова від вибіркового правозастосування без ліквідації його першооснов всього лише добровільно передає владу на нижній рівень, не зменшуючи ні її обсягу, ні хабароємності. Так, зруйнувалася корупційна вертикаль. Але за відсутності дійового арбітра пошук ренти (у тому числі побори) стає тільки ще більш руйнівним. А підвищений ризик бути впійманим збільшує розміри хабарів і, що значно гірше, ще тісніше замикає корупційні стосунки у вузькі рамки «блату», позбавляючи невтаємничених будь-якої можливості подолати старанно зведені на їхньому шляху бар'єри. Підприємницький клімат від такої боротьби з корупцією тільки погіршується. Не кажучи вже про незграбну спробу «наїхати» на «спроценку».

У результаті, на відміну від прем'єрства Ющенка, коли було істотно звужено можливості для пошуку ренти при збереженні всіх важелів неформального контролю, під час перших півроку його президентства сталося прямо протилежне. На щастя, все скінчилося добре: злидні відступили, а економіка не зірвалася в штопор, але тільки ціною своєчасної відмови від популістських гасел. Політичну ціну за це заплатили «Наша Україна» як правляча на той час

партія і особисто президент Ющенко. Цим він остаточно розчарував патерналістську частину свого електорату, — втім, і так незадоволену тим, що їхній обранець не став «господарем», не навів, як їм хотілося б, у країні «порядок». Тим часом саме усунення власне посади «господаря» країни і є головним досягненням революції.

Однак, на жаль, не став Ющенко (у кожному разі, поки що) і президентом-реформатором, могильником несправедливої й неефективної системи, яка щогодини породжує злочинну владу. Енергія революційного пориву, авторитет і запас довіри нової влади, період «екстраординарної політики», як назвав її Лешек Бальцерович, — усе це було бездарно розтрачене, а фундамент піраміди залишився недоторканим. Місце «Вашингтона з новим і праведним законом» поки що вакантне. Місця месії чи фюрера, утім, теж. Революція триває...

Незроблений «крок назустріч людям»

На що ж спрямувати свою енергію тим, хто два роки тому змусив увесь цивілізований світ захоплюватися, а тепер, озираючись назад, ставити вічне запитання всіх революціонерів — «за що боролися»?

Хоч би якою аморальною й неефективною була система організованого здирства, ламати її силоміць, «до основ», щоб обтрусити її порох зі своїх ніг, не варто, і навіть закликати до цього — безвідповідально. Хоч скільки зрізай верхівку, доки коріння ціле, вона відростатиме знову й знову. А докорінно змінити суспільство за кілька років може хіба що воістину жакхливий суспільний катаклізм, на кшталт 93-го року, тільки не нашого, а французького. Гори трупів, ріки крові... Потім — неминучі після революції термідор, розчарування і знову терор... На щастя, Україні вдалося уникнути найстрашнішого навіть 15 років тому, коли наскрізь прогнила радянська імперія нестримно валилася під власною вагою. Чи багато знайдеться виборців, котрі добровільно погодяться в пошуках примарної справедливості повернутися назад, у 90-ті роки? А чесний же політик, і в цьому його головна відмінність від популіста, повинен, рекламуючи свій товар, зазначати його реальну ціну. Хоча б малим шрифтом.

Зате революція відкрила шлях — чи принаймні запропонувала вікно можливостей, — щоб почати не словом, а ділом підірвати фундамент описаної на початку цієї статті піраміди.

З одного боку, змінювати закони «назустріч людям»: навіть жертвуючи гнучкістю й теоретичною правильністю, планомірно викорінювати нездійсненність і вибірковість. Крок за кроком прибирати все, що наділяє начальників владою, і виводити на чисту воду тих, хто цьому заважає. Закони, за якими справді можна жити, оцінили б в усіх куточках України, що «не словом, а ділом» об'єднало б націю. «Не словом, а ділом» відокремило б владу від бізнесу й позначило б нову якість стосунків її з народом. Амністувавши порушення колишніх, нездійснених законів, можна «не словом, а ділом» «почати з чистого аркуша» садити бандитів — вони на тлі в основному законослухняних громадян виділяються конкретно, а не лише манерами, яких до кримінальної справи не пришиєш. Нарешті з'явиться шанс сформувати бюрократію, яка не відатиме, що таке «відкіт» і «вирішити питання», якій можна довірити застосування витончених європейських законів і тонких механізмів регулювання. Оце був би справжній, «не словом, а ділом», крок у Європу.

Звісно, підриваючи засади неформальної влади, слід піклуватися про адекватну демократично-правову заміну, щоб не ожив привид недобрих часів, яким нас так люблять лякати. А вдихнути життя у формальні демократичні інститути, перетворити начальників на бюрократів і особливо навчитися самим поважати закон — ой як просто...

З іншого боку, живити перерозподільне мислення. Надіям, які покладали на помаранчеву революцію її головні ентузіасти та двигуни — підприємці й професіонали, які домоглися або мріють домогтися успіху в оновленій європейській Україні, не збутися доти, доки менш щасливі співвітчизники сприйматимуть добробут як украдений не інакше як особисто в них. Звісно, змінити уявлення мільйонів людей важче, ніж тисячу законів, і навіть важче, ніж правила гри в політиці. Але вода камінь точить. Кожен освічений виборець, котрий навчився відрізняти прибуток від ренти, — це союзник чесних підприємців у боротьбі за свої законні права; кожен обраний ним політик — це потенційний безкорисливий(!) заступник. Але для цього потрібно всім миром фінансувати просвітництво й розвиток підприємництва, а головне й найтяжче — справді не словом, а ділом відмовитися від пошуку ренти. Адже доки сильні, в усіх аспектах, дорослі й талановиті дядьки користуються пільгами і доять бюджет нарівні з інвалідами та старими; нав'язують покупцям нові автомобілі, що не витримують конкуренції з уживаними; прибирають конкурентів руками бандитів, податкової і ментів; дають хабарі, щоб обійти конкурентів чи задарма отримати окрасець держави та багато-багато іншого, — доти чесний підприємець залишатиметься в очах більшості виборців казковим персонажем.

Звісно, якщо всерйоз знищити годівницю, «мільйонери» небезпідставно вважатимуть, що ними покористалися. Та інакше розчарованим виявиться народ, а використаними відчують себе ветерани Майдану! До речі, з погляду політичної перспективи, другі — важливіші: бізнес-спонсорів багато, одні образяться — інші прийдуть, а народ один. Революція ж триває!

«Нас таки багато!»

Але хто підтримає ці добрі наміри? Адже поки що, як вважають багато людей, торжество демократії обернулося політичним реваншем... Однак усе далеко не так погано.

По-перше, арифметика: за Партію регіонів на парламентських виборах проголосувало на 29% менше виборців, ніж за кандидата Януковича у першому турі президентських, і на 37% менше, ніж у третьому турі, коли він здобув 44,2%. А тепер, за даними центру «Софія», вся антикризова коаліція набрала б у сумі лише на один відсоток більше, не дотягнувши аж п'ять відсотків до бажаної половини. Та й особисто кандидат Янукович отримав би менше, ніж у першому турі виборів 2004-го. І це після всіх помилок помаранчевих! Патерналістський електорат, якому подобається, коли політики кажуть: «Ну ви там собі працюйте, а ми тут вирішуватимемо», — таке блискавично. За даними Н.Паніної (ІС НАНУ), уже помітно менше половини опитаних вважають, що їхнє життя складається в основному або цілком під впливом зовнішніх обставин — проти двох третин 1998-го! Якщо так ітиме й далі, то через років два баланс складеться вже на користь самостійних співвітчизників (див. графік) і саме їхньої прихильності доведеться шукати політикам.

По-друге, показово, що призначення того ж таки антигероя Майдану на вищу посаду в країні через півтора року не викликало масового обурення. Це може означати, що спосіб приходу до влади для великої частини нашого народу важливіший, ніж особистість можновладця. А процедура важливіша за результат — це девіз демократичної правової держави!

І, нарешті, політика — це ще й мистецтво перетворювати противників на союзників.

Із «лівого» боку, популісти, доки вони не при владі, кривно зацікавлені у зміцненні демократичних інститутів. Принаймні вони більше не дозволять так нахабно красти і кривдити маленьких.

Із «правого» боку, у сформованих умовах економічна свобода і право власника робити із власним майном «що заманеться, у рамках закону» стали актуальними навіть для «акул».

Гнучка законність — це те ж таки кормило влади, яке не стільки править, скільки годує? Поки що — так, але використання влади як джерела ренти виправдане, коли є впевненість у її стабільності та підконтрольності. Чого аж ніяк не можна сказати про настрої нашого електорату, принаймні на рівні країни. Тому в нових умовах розроблені «під себе» схеми можуть першої-ліпшої хвилини обернутися проти своїх творців — наприклад, та ж таки влада підготованого чиновника потрапить до ставленика конкурентів. Але й це ще не найгірше, адже «загальна винуватість» і ручне регулювання доступу до годівниць відкривають можливості для практично нічим не обмеженого здирства. Хапальні апетити нинішніх начальників обмежені і соціальними нормами (ризиковано «брати не за чином!»), і бажанням зберегти «дійну корову», і, нарешті, певною конкуренцією дахів. А ось популістам ніщо не заважає зробити з мільярдерів мільйонерів, якщо не зеків.

Тим, хто не хоче цього допустити, потрібно всерйоз потурбуватися про подолання перерозподільного мислення. Для початку самим визнати, що бізнес і політика — не гра в «очко», тому є рішення, від яких виграють усі (або майже всі). Саме мільярдери повинні, «у класиці», першими виступати за сильні права власності й однакові правила гри. Адже в таких умовах зазвичай найбільше виграють найсильніші: гроші йдуть до грошей. У їхніх же далекосяжних політичних інтересах розвивати малий бізнес і дати дорогу підприємництву — хоча б для того, щоб було на кому показувати, як можна чесно піднятися від інженера до мільярдера. При цьому і честолобні «мільйонери» отримують шанс наздогнати й перегнати в чесному змаганні. Так, це важче, ніж через реприватизацію, зате наскільки почесніше! Не кажучи вже про те, що «мільйонерам» тільки здається, що вони можуть переіграти «мільярдерів», граючи за старими правилами, але на своєму полі: у тій грі «мільярдери» об'єктивно сильніші, та й мільярди не зайві. Може, нарешті настав час підприємцям усіх масштабів об'єднатися в обстоюванні спільних інтересів, корисних для суспільства в цілому, — і довести до переможного кінця буржуазно-демократичну революцію?

...Однак найбільше вселяє надію сам факт того, що аналізувати тепер доводиться не так підклимові візантійські інтриги палацу на Банковій, як об'єктивні політико-економічні чинники, зрозумілі жителям будь-якої цивілізованої країни, і тенденції, котрі бодай у перспективі мають шанс стати передбачуваними для бізнесу і кредиторів. А це означає, що революція все ж таки відбулася!

Володимир ДУБРОВСЬКИЙ - CASE Україна

"Дзеркало тижня". № 1 (630) 13 — 19 січня 2007